

K problematice výzkumu utváření socialistického společenského vědomí*)

VLASTIMIL BRYCHNÁČ
VLADIMÍR ČECHÁK

Úkoly spojené s rozvojem socialistické společnosti vyžadují i zintenzívnění procesu formování socialistického společenského vědomí. Orientace na rychlejší prosazování linie strany týkající se intenzivní ekonomiky, zvyšování efektivity, společenské produktivity a kvality práce, kterou zdůraznilo 15. zasedání Ústředního výboru KSČ (konané ve dnech 18. a 19. června 1985), předpokládá i aktivní a uvědomělé postoje lidí.

V současnosti je problematika utváření a prohlubování socialistického společenského vědomí nejen aktuální, ale vyžaduje i v mnohém nové přístupy v řešení.

Postižení obsahové stránky společenského vědomí (1) a hlavních směrů dynamiky jejího vývoje není možné bez sociologického zkoumání této problematiky. Dosavadní zkušenosti z výzkumu procesu formování socialistického společenského vědomí ukázaly, že především postižení běžného, reálného vědomí, jeho obsahu i determinujících činitelů ovlivňujících jeho změny ukazují, že specificky sociologické metody, nejen empirického výzkumu, ale i teoretické analýzy, jsou nepostradatelné i pro další společenské vědy, které se touto problematikou zabývají.

Konkrétní sociologický výzkum utváření socialistického společenského vědomí, kromě řady cenných výsledků týkajících se především poznání současného stavu společenského vědomí naší společnosti, poukázal i na nutnost rozvoje stávajícího pojmového aparátu marxisticko-leninské teorie společenského, zejména pak ve vztahu k poznání procesu utváření socialistického společenského vědomí.

V poslední době se otázkami vymezení a specifikace pojmů společenského vědomí ve vztahu ke společenskému bytí (a k vědomí vůbec) a analýzou diskusí k těmto otázkám zabývala řada marxistických autorů [Medveděv 1980; Muntsehajev 1981 : 917—927]. Většina autorů, kteří se zúčastnili diskuse o vymezení pojmu vědomí, či společenského vědomí, usilovala o postižení specifiky pojmu společenského vědomí jednak ve vztahu k pojmu vědomí vůbec, jednak

*) Ve dnech 20.—22. listopadu 1984 se konala na Vysoké škole politické ÚV KSČ mezinárodní konference věnovaná problematice utváření socialistického společenského vědomí. Zúčastnilo se jí 20 zahraničních a téměř 80 československých teoretických pracovníků zabývajících se touto problematikou.

V průběhu jednání byla podána komentovaná informace o výsledcích, jichž bylo dosaženo v rámci stěžejního směru VIII-6 *Formování socialistického vědomí pracujících v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti* a předneseny zprávy o výzkumné práci v této oblasti v ostatních socialistických zemích.

Uveřejňujeme část hlavního referátu. Jeho úplné znění je součástí sborníku *Formování socialistického společenského vědomí v období budování rozvinuté socialistické společnosti* (edice VSP ÚV KSČ), kde jsou uveřejněny i ostatní materiály konference.

(1) Někteří autoři v této souvislosti mluví o „sociologickém aspektu“ společenského vědomí, např. A. K. Uledov: *Struktura obščestvennovo soznanija*. Moskva 1968 (český překlad *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1973) nebo K. Ch. Momdžjan: *Konceptualnaja priroda istoričeskogo materializma*. Moskva, izd. MGU 1982.

ve vztahu ke společenskému bytí, ale i k pojmům duchovního života, nadstavby atd. V této souvislosti většina z nich zdůraznila nutnost analýzy a vymezení pojmu společenského vědomí. (2) Řešení těchto problémů má nepochybně zásadní význam při specifikaci pojmu „společenského vědomí“, a to ve vazbě na pojmy jako je „nadstavba“, „duchovní život společnosti“ atd. Takto postavená otázka však předpokládá existenci efektivní metody, na jejímž základě by bylo možno rozhodnout o každém společenském jevu, zda patří do sféry společenského bytí či do sféry společenského vědomí. Řešení tohoto problému z hlediska koncipování empirických výzkumů různých forem a sfér společenského vědomí považujeme za přínosné. Může sehrát významnou úlohu při identifikaci a operacionálním vymezení jevů, na něž bude upřena pozornost v rámci konkrétního výzkumu některé z forem společenského vědomí. Avšak v této souvislosti je zároveň nutné vycházet z Leninovy myšlenky v *Materialismu a empiriokriticismu*, že „absolutní protiklad (hranice) mezi vědomím a bytím existuje pouze v rámci základní filozofické otázky“. Vzhledem ke složitosti dialektického vztahu mezi společenským bytím a společenským vědomím pak je situace ještě složitější. I zde však protikladnost a „ostrá hranice“ mezi společenským bytím a společenským vědomím v rámci základní filozofické otázky má svůj základní smysl a význam.

V obecně přijatém vymezení pojmu společenského bytí a pojmu společenského vědomí je akcentován zejména gnozeologický aspekt, tj. aspekt pojetí společenského vědomí jako odrazu. Obsahová stránka vymezení pojmu společenského vědomí je pak úzce svázaná s vymezením pojmu společenského bytí. V tomto smyslu je upřesnění vymezení obsahu této kategorie předpokladem k adekvátnějšímu postihu obsahu společenského vědomí. V této souvislosti se domníváme, že kategorii společenského bytí nelze ztotožňovat s kategorií „základny“ (ekonomické základny) ani s kategorií „materiálního života“. Domníváme se, že kategorie společenského bytí zahrnuje i předmětně praktickou činnost v jejím aspektu objektivizace vědomí, cílů apod.

Obsahem společenského vědomí jako odrazu objektivní skutečnosti je reálně existující společnost, praktická společenská činnost, společenské vztahy a procesy v ní probíhající. Uvažujeme-li o společenském vědomí, je nutné specifikovat, v čem spočívá jeho společenská povaha. Redukovat společenskou povahu společenského vědomí pouze na tu skutečnost, že jeho obsahem je odrážené „společenské bytí“, je teoreticky zjednodušující, a to především z hlediska konkrétního empirického zkoumání současného vztahu vědomí socialistické společnosti.

Společenské vědomí není výsledkem mechanického odrazu objektivního světa, je to odraz „přetvořený“ ve fakt vědomí. V tvořivý proces přetváření odrazu ve fakt vědomí vstupují i dosavadní poznatky, zkušenosti, světonázorová orientace, cíle i potřeby. Společenskost vědomí nespočívá tak pouze v tom, že je odrazem bytí, které je společenské, nýbrž i v tom, že samotný proces odrazu je rovněž procesem společenským. Společenské vztahy, v nichž člověk žije, představují nejen obsah jeho vědomí, nýbrž jsou i určujícím momentem toho, „jakým způsobem“ člověk (či společnost) své bytí ve vědomí reflektuje. V tomto smyslu, pokud máme na mysli společenský subjekt, (3) není podle našeho názoru nutné dělat rozdíl mezi „vědomím“ a společenským vědomím. Odraz jak společenské reality, tak i „mimospoolečenské“ („primární“ přírody)

(2: Na tuto skutečnost upozorňuje např. F. Zich v podkladové studii: *Sociální procesy – metodologické otázky formování socialistického společenského vědomí*. VŠP ÚV KSČ, Praha 1983.

(3) V této rovině i člověk – jedinec je společenským subjektem.

je procesem společensky determinovaným. Rozlišovat v této rovině mezi společenským vědomím a vědomím „vůbec“ by vedlo mimo jiné k možnosti charakterizovat vědomí „vůbec“ jako „mimospoolečenské“. (4)

Na druhé straně by takové chápání vedlo nejen k silnému zúžení rozsahu pojmu společenského vědomí, ale znamenalo by i abstrahování od společenské determinace poznávajícího subjektu, která by byla vztažena pouze k „reflexi společenských vztahů“. (V současné době existuje velmi aktuální příklad nepřipustnosti takového zúžení pojmu společenského vědomí, například ve vztahu k ekologické problematice). (5)

V literatuře se vyskytuje — vzhledem k této problematice — rozlišení mezi pojmy společenského vědomí v „užším“ a „širším“ slova smyslu. Užší vymezení pojmu společenského vědomí nezahrnuje vztah člověka k „mimolidské přírodě“. V důsledku toho pak například přírodní vědy, ale zčásti i vědy technické nejsou „bezprostředně“ a „v celém svém souhrnu“ začleněny do pojmu společenského vědomí. Domníváme se, že takové zúžení pojmu společenského vědomí by zvláště v souvislosti se studiem socialistického společenského vědomí mohlo vést k zjednodušením. Zejména zvážíme-li, že v dnešní době vystupuje do popředí stále výrazněji nutnost organického spojení socialismu s výsledky vědeckotechnické revoluce a že především v současné etapě budování rozvinuté socialistické společnosti se posiluje hluboké uplatnění výsledků přírodních, technických a společenských věd ve společenské praxi. Je zde i skutečnost, že poznávací proces těchto věd je společenský a je společensky podmíněn. I výsledky realizace přírodovědního a technického poznání jsou možné jedině v ekonomických a politických vztazích, v činnosti určujícího subjektu a hybných sil dějinného vývoje. (6)

Problematika včlenění přírodovědeckého a technického poznání do oblasti společenského vědomí je v současné době úzce spojena s problémem „zvědečtění“ společenského vědomí v nejširším slova smyslu. „Zvědečtění“ vědomí nemůže být pojato scientisticky s vyloučením role marxisticko-leninského světového názoru, vědecké ideologie, ve prospěch exaktní sumy poznatků či metod. Socialistická společnost usiluje o široké pronikání vědeckých poznatků do vědomí lidí, včetně osvojení exaktních metod a přístupu. Socialistické vědomí i ve svém obsahu však musí být v samém základu založeno v marxisticko-leninském světovém názoru, musí obsahovat tuto světónázorovou orientaci. Musí se rozvinout v rozmanitosti nových forem: být vědecky založeným vědomím ve smyslu soudobé vědy, být filozofickým vědomím v duchu marxisticko-leninské filozofie, politickým, třídním vědomím, estetickým, socialistickým mravním vědomím. Zúžení rozvoje vědomí pouze ve vědní charakter, tabuizace a materializace rozvoje vědomí i myšlení by znamenaly jednostrannost v utváření socialistického vědomí. Důsledný vědecký světový názor v sobě organicky integruje jak poznatky společenských, tak i přírodních a technických věd. I v samotném rozvoji vědy jsme svědky stále hlubšího dialektického prolínání nejen výsledků, ale i metodologických postupů těchto věd. Vědy a vědecké poznání (jako činnost společensky determinovaná, realizovaná společenským

(4) Na tuto skutečnost poukazuje mimo jiné i R. Muntsehajev, který uvádí, že „rozdělování na vědomí a společenské vědomí je v této rovině vzhledem k metodologickým důsledkům nepřipustné“ [Muntsehajev 1981 : 917–927].

(5) I když zde jde o odrazející vztah subjektu k objektu, který bezesporu patří do sféry „prvotní přírody“, je charakter odrazu i samotný obsah odrazu podstatně determinován společenskou a třídní určeností subjektu.

(6) Tato problematika má velmi úzký vztah k otázce světónázorového významu (či světónázorového obsahu) přírodních a technických věd.

subjektem) vycházející, opírající se, a vyúsťující do společenské praxe, jsou organickou součástí (ať již jako forma, či sféra) společenského vědomí.

Vymezení a charakteristika forem je v současné marxisticko-leninské literatuře poměrně široce rozpracována. Diskutuje se o oprávněnosti „ekonomického vědomí“ a „historického vědomí“. Názory na konstituování a vymezení pojmu ekonomického vědomí krystalizovaly mezi marxistickými teoretiky na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Jsou nepochybně odrazem zvýšené úlohy subjektu a ekonomické problematiky v procesu budování rozvinuté socialistické společnosti. Tato problematika je v teoretické rovině představována vědecky koncipovanou ekonomickou teorií, v „běžné“ rovině pak specifickou reflexí bezprostředních ekonomických podmínek života a činnosti lidí. Jde zejména o reflexi takových faktorů ekonomického charakteru, které bezprostředně ovlivňují jak konkrétní praktickou činnost člověka (organizace pracovního procesu, jeho náplň, řízení, ale i společenské hodnocení konkrétního druhu ekonomické činnosti), tak i jeho životní úroveň a celý životní způsob. K nim nepochybně náleží i způsob rozdělování národního důchodu, organizace směny, otázky individuálního podílu na využívání jak materiálních, tak duchovních hodnot atd. Jak zdůrazňuje V. D. Popov, takto pojaté ekonomické vědomí sehrává významnou úlohu v zajištění jednoty teorie a praxe, v zajištění jednoty hospodářských a politických cílů, jednoty ekonomických, ideologických, organizátorských a výchovných faktorů, v přetvoření ekonomické teorie v praktické činnosti [Popov 1980 : 235]. Takto pojaté „ekonomické vědomí“ sehrává při rozvoji socialistické společnosti specifickou úlohu a má rovněž ve struktuře společenského vědomí nepochybně své místo. Je koncentrovaným vyústěním reflexe společenského bytí, konkrétní praktické činnosti v ekonomické oblasti, již se podílí na reprodukci společnosti a výrobě materiálních hodnot. Tato problematika se v různém stupni obecnosti a z různého zorného úhlu odráží i v dalších formách společenského vědomí. Takto pojaté ekonomické vědomí velmi úzce souvisí s politikou i politickým vědomím, což je odrazem vzájemné objektivní podmíněnosti plnění politických a ekonomických úkolů při budování rozvinuté socialistické společnosti. (7)

Ekonomické podmínky života společnosti, v souhrnu materiálních podmínek života lidí, sehrávají rozhodující a determinující úlohu v procesu odrazu vědomí lidí i v procesu utváření socialistického společenského vědomí. V souhrnu objektivních podmínek a determinant se odrážejí víceméně zprostředkovaně ve všech formách vědomí, podmiňují jejich rozvoj. Ekonomické podmínky, procesy a potřeby společenského rozvoje ve vědeckém poznání systematicky odráží a vyjadřuje ekonomická teorie. Postihuje podstatu a zákonitosti, mechanismy ekonomických procesů, ve vazbách k politice pak potřeby a zájmy i proti subjektu jejich realizace. Ekonomická teorie je tudíž ekonomicko-politickým vědomím, ekonomickým vědomím vládnoucí třídy, teoretickým základem hospodářské politiky strany. Prostřednictvím ideologické a politické práce, prostřednictvím vzdělání, ekonomické propagandy a výchovy, prostřednictvím hospodářské politiky státu, činnosti podniků, proniká do vědomí lidí, přeměňuje se v běžné vědomí, ovlivňuje ekonomické názory pracujících.

Poněkud složitější je situace při koncipování „historického vědomí“ jako specifické formy společenského vědomí.

(7) Ve srovnání s „tradičními“ formami společenského vědomí (které se dlouhodobě formovaly v historii lidstva) je kategorie „ekonomického vědomí“ dosud v mnoha směrech nevyhraněna. Neexistuje jednotná shoda názorů mezi teoretiky, je-li jádrem ekonomického vědomí odraz „bezprostředních ekonomických podmínek“ života člověka či „ekonomických podmínek v celém jejich souhrnu“.

Domníváme se, že jde spíše o jeden ze základních rysů společenského vědomí jako strukturovaného, dynamicky se vyvíjejícího celku. Mohli bychom jej označit spíše termínem „historicitu společenského vědomí“ než termínem „historické vědomí“. Tato historicitu vědomí je organickou součástí a jednou ze základních dimenzí všech forem společenského vědomí. Jen velmi těžko lze koncipovat „historické vědomí“, které by současně nebylo konkrétně historickým, ideologickým, politickým atd.

Společenské vědomí, všechny jeho formy i sféry, jsou nejen bezprostřední či zprostředkovanou reflexí současného společenského bytí, nýbrž odrážejí i zobecněnou a koncentrovanou zkušenost z předcházejícího vývoje. Specifické funkce pak nabývá tento rys historicity vědomí v socialistické společnosti při formování socialistického společenského vědomí, jehož jádrem je marxistickoleninský světový názor opírající se o poznání zákonitostí společenského vývoje. V tomto případě, v případě socialistického společenského vědomí jde o vědomou či uvědomělou historicitu vědomí. Jejím podstatným rysem je v první řadě třídnost a uvědomělá stranickost.

Toto filozofické pojetí historicity vědomí, zdůrazňující konkrétně historickou určitost a zákonitost společenských procesů, obsahu i forem vědomí, se v tomto problému promítá i jako odraz, představa o dějinách společnosti, národa, státnosti, tradic apod. Dějinné povědomí a historickou vědou vytvářené dějinné vědomí, historicitu vědomí jsou významnou složkou formování socialistického vědomí. Vyžadují syntézu materialistického pojetí dějin a výkladu konkrétních historických procesů a událostí. Vyžadují vědecký a třídní pohled. Uvědomujeme si, jakou roli sehrává národní a státní povědomí historie a archeologie v procesu formování dějinných aspektů socialistického vědomí. Uvědomujeme si, jakou roli sehrávají národní a kulturní tradice. Formování socialistického vědomí v těchto aspektech je neoddělitelné od ideologického boje proti buržoaznímu, ideologickému výkladu dějin i dějinných událostí, od boje proti reakčním tradicím.

Z hlediska vědeckovýzkumné činnosti orientované na poznání procesu tvorby socialistického společenského vědomí považujeme za nutné rozlišovat mezi pojmy „socialistické společenské vědomí“ a „společenské vědomí socialistické společnosti“. (8) Termínem „socialistické společenské vědomí“ označujeme společenské vědomí obsahově socialistické, odrážející socialistické společenské vztahy, společenské procesy probíhající za socialismu i objektivně existující rozpory socialistické společnosti (neantagonistické) vyplývající ze základních socialistických společenských vztahů. To znamená, že pod tento pojem nezahrnujeme reflexi těch objektivně existujících rozporů v socialistické společnosti, které jsou důsledkem působení nesocialistických či protisocialistických prvků a tendencí, stejně tak jako rozpory, které jsou zaviněny dočasnými deformacemi vývoje socialismu v důsledku „subjektivistických“ chyb atd. Na druhé straně zahrnuje reflexi těch objektivně existujících rozporů, které jsou přirozeným průvodním jevem rozvoje socialistické společnosti. Stejně tak pod tento pojem nezahrnujeme ani existenci tzv. „přežitků minulosti“ ve vědomí lidí.

Pod pojmem „společenské vědomí socialistické společnosti“ rozumíme to, co bývá někdy označováno jako „reálné společenské vědomí“, tzv. skutečný objektivně existující, potenciálně empiricky zjištělný stav vědomí společnosti na daném stupni jejího vývoje, včetně reflexe všech „přežitků minulosti“, ne-

(8: V této souvislosti se odvoláváme na úvahy obsažené v práci A. K. Uledova [1980 : 187–188], týkající se rozlišení pojmu „společenské vědomí“ a „vědomí společnosti“. Problematika vztahu pojmu „socialistické společenské vědomí“ a „vědomí socialistické společnosti“ je však poněkud jiného charakteru.

gativních jevů“ aj. Z hlediska koncipování konkrétních empirických výzkumů společenského vědomí pak lze těchto pojmů užívat, tak jak jsou specifikovány ve společné československo-bulharské publikaci věnované otázkám zkoumání společenského vědomí [Socialističeskoje 1982].

Obsah socialistického společenského vědomí je relativně (zejména ve srovnání s pojmem „společenské vědomí socialistické společnosti“) konstantní. Přitom je však nutné odmítnout domněnku, jako by bylo možno tento pojem, resp. jeho obsahovou náplň, vymezit pouze na základě deduktivních úvah (tj. bez přihlédnutí k empirickému výzkumu reálného procesu utváření tohoto vědomí). Určité výhrady lze mít i k názoru, že pojem „socialistické společenské vědomí“ představuje určitý optimální ideální limitní stav, k němuž se „společenské vědomí socialistické společnosti“ postupně přibližuje.

Socialistické společenské vědomí je ve své teoretické rovině dáno v marxisticko-leninské teorii socialismu. V současnosti se rozvíjí v prohlubování poznání světového revolučního procesu, socialismu, především jejich zákonitostí a hybných sil. Zvláštní význam mají otázky budování rozvinuté socialistické společnosti, rozvinutého socialismu. Působení zákonitostí a nutností, mechanismů a prostředků i metod, hybných sil a role subjektivních faktorů jsou nanejvýš aktuální.

Socialistické vědomí v rovině běžného vědomí je dáno zakotvením marxisticko-leninského světového názoru, vědeckého učení o socialismu a komunismu ve vědomí lidí, sociálních tříd a skupin. Této skutečnosti se dosahuje marxisticko-leninským obsahem vzdělání, propagandou marxisticko-leninské teorie v závislosti na konkrétních podmínkách a úkolech politiky strany, ve vztahu k konkrétním otázkám společenské praxe, ve vztahu k soudobým otázkám třídního boje a posilování internacionalismu vědomí.

Rozhodující otázkou v těchto procesech je proniknutí marxisticko-leninských myšlenek do vědomí širokých mas, vrstev pracujících. Podstatnou otázkou utváření socialistického vědomí také je, aby se nejširší vrstvy pracujících na vlastních zkušenostech přesvědčovaly o přednostech socialismu. o tom, že tento společenský řád je výrazem jejich podstatných zájmů a reálnou cestou jejich realizace. To vytváří předpoklady nejen pro slovní přihlášení se k socialismu, ale i pro hluboké vnitřní ztotožnění se s ním. Naplňuje se tu myšlenka, že idea se stává materiální silou, ovládne-li masy. Znamená to přeměnu teoretického vědomí o socialismu v běžné socialistické vědomí pracujících, obohacené o zkušenosti socialismu, vyjadřující jejich potřeby a zájmy. Tyto procesy předpokládají, aby byla stimulována základní motivace přeměny vědomí lidí v tvořivou praktickou činnost. Mechanismy tohoto procesu jsou založeny v materiálních i morálních faktorech zainteresovanosti, v řízení i organizaci, výchově, ideovém působení. Uvědomělá pracovní, politická aktivita a iniciativa jsou nejzákladnějším výrazem socialistického vědomí.

Utváření socialistického vědomí lidí je složitým a dlouhodobým procesem. Odráží v sobě všechny složitosti a rozpornosti rozvoje socialistické společnosti i specifiky rozvoje vědomí. Jelikož konkrétním nositelem socialistického vědomí jsou lidé, jednotlivci, sociální skupiny, třídy, jsou rozhodujícím objektem působení daného subjektu revoluční, podstatné, kvalitativní změny této oblasti. V těchto konkrétních procesech se promítají souvislosti zkušeností i vnášeného teoretického vědomí, psychické i racionální stránky v lidském vědomí. Utváření socialistického vědomí jednotlivce, formování socialistické osobnosti jednotlivce s sebou nese přeměnu jak racionální stránky vědomí, tak psychiky lidí. Rozvoj socialistického vědomí lidí obsahuje racionální i citové, estetické i morální a volní aspekty osobnosti. V obsahové proměně i těchto

stránek lidské osobnosti je založena důsledná přeměna vědomí lidí a socialismus se stává vnitřně prožitou skutečností, obsahem vnitřního života lidí, přesvědčením, uvědoměním, odpovědností.

Socialistické vědomí lidí je dlouhodobým procesem formování představ o socialismu, osvojení si socialismu v důsledku působení teorie i zkušeností i vytváření aktivního myšlenkového a praktického vztahu lidí k socialismu.

Základním výchozím prvkem procesu formování socialistického vědomí lidí je vytvoření pozitivního, souhlasného vztahu k socialismu. Tento vztah může být založen zkušeností, vzděláním i výchovou. Zkušenostní vztah k socialismu se v procesu politickoideového vlivu, pronikání idejí marxismu-leninismu do vědomí lidí mění v stále hlubší socialistické vědomí, v uvědomění a přesvědčení. Determinující úlohu v těchto procesech mají objektivní podmínky, jejich rozvoj, potřeby, které v praktickém životě lidí vznikají, i možnosti a způsoby jejich realizace. Přitom potřeby samy jsou propojovány charakterem a možnostmi podmínek a utvářeny subjektem v potřeby racionální a v obsahu socialistické.

Základním kritériem socialistického vědomí v rozvinuté rovině běžného vědomí je soulad s teoretickým vědomím ve specifice, rozdílnosti i bohatosti strukturních vazeb, projevů a forem běžného vědomí. Socialistické vědomí je obsahově bohatší a je vyjádřeno v charakteru a specifice individuálního a kolektivního vědomí, je výrazem vědomí sociálních tříd a skupin. Zvláštní význam v těchto vztazích má vědomí kolektivity, třídní uvědomění jako výraz historické role a vedoucí úlohy dělnické třídy. Socialistický kolektivismus je projevem hlubokého uvědomění, promítajícího se v pracovních a lidských vztazích, v morálních vlastnostech lidí.

Utváření socialistického vědomí je v rozporu s různými představami o socialismu, které obsahově vycházejí či směřují k maloburžoazním názorům. Tyto ideje jsou vnášeny i přežívají z minulosti. V krizovém období byly rozvinuty v tzv. demokratickém socialismu. V současnosti se objevují především ve spotřebitelských představách o společnosti, socialismu. Zpravidla jsou eklektickou směsicí myšlenek o socialismu a jejich individualistického pojetí. Socialismus je pro tyto názory jistotou a socialismus má především zabezpečit potřeby jednotlivce, jeho rodiny. Individuální potřeby a zájmy jsou v tomto myšlení rozhodující. Tyto názory na socialismus vznikají často v důsledku zjednodušených představ o socialismu.

Pojem „společenské vědomí socialistické společnosti“ zachycuje obsah společenského vědomí společnosti v určité etapě jejího vývoje (z hlediska empirických výzkumů směřujících k jeho postizení pak s jistými výhradami, doslova ve smyslu daného termínu). Základem obsahu tohoto pojmu je reflexe (podobně jako u pojmu socialistické společenské vědomí) materiálních podmínek socialistické společnosti, procesů a společenských jevů z nich vyplývajících, v jejich rozpornosti, vyzrálosti či nerozvinutosti. Do obsahu tohoto pojmu je nutno zahrnout i reflexi těch jevů a symptomů, které z podstaty socialistických společenských vztahů nevyplývají, avšak na daném stupni vývoje socialistické společnosti existují. K této skutečnosti je nutno přihlédnout zejména při interpretaci výsledků konkrétních empirických výzkumů. Je třeba brát i v úvahu, že proces odrazu socialistické společenské reality může být zejména v rovině běžného vědomí deformován vnějšími, socialismu cizími faktory. (Např. působením antikomunistické propagandy, která záměrně dezinterpretuje objektivní fakty o vývoji socialismu, snaží se s předstíráním objektivních vědeckých metod odhalovat principiální a nesmiřitelné rozpory v samotné koncepci a skutečnosti socialismu). Obsah pojmu společenské vědo-

mí socialistické společnosti vyjadřuje stav vědomí této společnosti v určitém konkrétně historickém stupni jejího vývoje. Vyjadřuje tudíž i protikladnost socialistického vědomí a vědomí nesocialistického, jevy v této oblasti, v myšlení a způsobu života lidí, které na daném stupni rozvoje socialistické společnosti existují, přezívají. Na utváření obsahu tohoto pojmu mají vliv různé nahodilé, vzhledem k charakteru socialistického vývoje nepodstatné jevy, jež se mohou v procesu společenského bytí konkrétního subjektu vyskytnout. (Např. nesprávné ocenění společenského významu pracovní činnosti, způsobené nedostatky subjektivní povahy, které pak má zejména na formování společenského vědomí konkrétních lidí konkrétních pracovních kolektivů výrazně negativní vliv). Rozpornost a absorbování různých aspektů v tomto pojmu neznamená, že by význam poznávání „společenského vědomí socialistické společnosti“ na daném stupni vývoje byl gnozeologicky a teoreticky méně důležitý. Právě naopak. Výsledky tohoto poznávacího procesu poskytují podstatné informace o charakteru a stavu rozvoje společenského vědomí, což je důležité ke koncipování řízení celého procesu formování socialistického společenského vědomí.

Z hlediska empirického výzkumu a utváření společenského vědomí socialistické společnosti mají závažný význam dvě základní roviny či hlediska společenského vědomí: roviny běžného a teoretického vědomí. Chtěli bychom se vrátit k některým aspektům jejich vymezení a významu. Někteří autoři ztotožňují pojem běžného vědomí s pojmem „masového vědomí“. Domníváme se, že mezi těmito pojmy je třeba rozlišovat. Běžné vědomí je zpravidla charakterizováno jako odraz bezprostředních životních podmínek společenského subjektu. Někdy se podle našeho názoru ne zcela přesně užívá k jeho charakteristice termínu „odraz empirických podmínek života společnosti“. V marxisticko-leninské teorii odrazu nelze především směšovat jevové v objektivní skutečnosti s empirickým. Životní podmínky samy o sobě jsou objektivní a způsob jejich poznávání a zachycení může být empirický. Přitom v případě běžného vědomí nejde jen o empirické odrážení objektivní reality. Empirické metody poznávání v marxisticko-leninské vědě jsou určitými metodami vědeckého poznání. V této rovině jde spíše o bezprostřední reflexi jevových stránek konkrétního způsobu reálného života poznávajícího subjektu. „Takové vědomí se do značné míry vytváří živelně, charakterizují je neuspořádané představy o okolní skutečnosti“ [Medveděv 1980 : 89, 90]. Tato jevová stránka sama o sobě vytváří v poznání lidí empirický a zkušenostní názor, ve své povaze povrchní a nepronikající k podstatě a příčinným souvislostem jevů. Přitom je však nutno si uvědomit, že prostřednictvím jevů se „jeví“ podstata [V. I. Lenin]. Avšak pouhé reflexivní zachycení či konstatování souborů jevů nemůže být dostačující k jejímu postižení.

Utváření tohoto typu vědomí je limitováno předcházející individuální, popřípadě skupinovou zkušeností odrážejícího subjektu.

Proces formování roviny běžného vědomí je velmi složitý. Existující psychologické a sociologické výzkumné metody postihují jen jeho určité aspekty. Pro jeho zachycení v celé komplexnosti je nutný skutečně důsledný interdisciplinární přístup.

Psychologický výzkum se v této souvislosti zaměřuje především na otázku ontogeneze běžné roviny společenského vědomí, především individua, popřípadě skupiny individuí. Výsledky získané tímto typem výzkumu jsou významné zejména pro koncipování výchovně vzdělávacích metod a základních metod ideologické práce.

Sociologický výzkum se pak v této souvislosti orientuje především na po-

stižení daného stavu obsahu běžné roviny společenského vědomí, eventuálně zejména při longitudinálních šetřeních na zjištění určitých determinujících činitelů jeho změny. Jeho výsledky jsou zhodnotitelné ve dvou rovinách. Přispívají jednak k poznání faktického stavu společenského vědomí (zejména běžného vědomí) naší společnosti v dané etapě jejího vývoje, jednak (i když vzhledem k dosavadní poměrně malé systematickosti těchto výzkumů ne příliš výrazně) k identifikaci faktorů podstatně ovlivňujících obsah společenského vědomí. V tomto smyslu například výzkumy prováděné Ústavem pro výzkum veřejného mínění ukazují, že změny v obsahu či orientaci běžného vědomí jsou často daleko více ovlivňovány méně významnými činiteli, které se v jevové rovině bezprostředně člověka dotýkají, než daleko významnějšími, objektivními skutečnostmi, které na něj mají dopad podstatný, ale víceméně zprostředkovaný. Tak například v rovině běžného vědomí se daleko rychleji, výrazněji a velmi rozdílně reaguje na nepříliš podstatné změny týkající se momentální změny životní úrovně (např. platové či cenové úpravy), než na faktory ovlivňující celkový růst životní úrovně principiálním způsobem (např. přijetí opatření k výraznému růstu produktivity práce).

Specifický význam pro poznávání obsahu běžného vědomí mají výzkumy veřejného mínění, uskutečňované příslušnými ústavy, které napomáhají i našemu zkoumání vědomí. V této souvislosti je jedním z velmi závažných teoretických úkolů propracování vzájemného vztahu kategorií společenského vědomí a veřejného mínění. (9) Vztah veřejného mínění a společenského vědomí je zatím například vymezen jen tak, že „veřejné mínění je způsobem existence společenského vědomí“. Skutečný vztah těchto dvou pojmů není dosud dostatečně specifikován.

Výzkum veřejného mínění zachycuje zpravidla aspekty názorů zkoumaného subjektu vztažené v koncentrované podobě k určitému, zpravidla konkrétnímu společensky významnému jevu. Z tohoto hlediska pak výzkumy veřejného mínění přispívají k poznání zpravidla té nejvariabilnější části běžného vědomí. Sekundární analýzy výzkumů veřejného mínění pak mohou přispět i k odhalení určitých determinujících činitelů v mechanismu tvorby běžného vědomí. (Např. zjištěním difference mezi názorem respondentů na určitý jev či opatření bezprostředně po jeho sdělení běžnými informačními kanály a změnu tohoto názoru po jeho „vysvětlení“ sdělovacími prostředky). V dalším rozvoji výzkumu procesu utváření socialistického společenského vědomí bude nutno hlouběji analyzovat přínos výzkumu veřejného mínění pro poznání obsahu společenského vědomí. Ukazuje se, že zejména při zachycení dynamiky jeho vývoje má nezastupitelnou funkci.

Běžné vědomí existuje a rozvíjí se, jak jsme již řekli, v procesu každodenní reprodukce reálného života lidí. Hlavním problémem záměrného formování společenského vědomí socialistické společnosti je vytvářet a používat takové prostředky, které by umožnily záměrně a systematicky proces jeho tvorby efektivním způsobem ovlivňovat. Jedním ze základních prostředků sloužících k tomuto účelu je pronikání či šíření „teoretického vědomí“ do této sféry.

Teoretické vědomí lze charakterizovat jako vědomí pronikající k podstatě a příčinám jevů a procesů a snažící se o jejich určitý ucelený výklad. V obecném slova smyslu nelze ztotožňovat pojmy „teoretické vědomí“ a „vědecké vědomí“. Teoretické vědomí může být sice ucelené a systematické, přesto však

(9) Otázkou charakteristiky veřejného mínění se zabývá stať autorů Herzmann, Tomka, Dvořáka a Zicha: *Základní vlastnosti sociálního jevu „veřejné mínění“* [1984 : 23]. Autoři se však orientují spíše na uvedení charakteristik veřejného mínění než na analýzu jeho vztahu ke společenskému vědomí.

může vycházet z nevědeckých předpokladů. V případě socialistického společenského vědomí však tyto dva pojmy lze považovat za ekvivalentní. V tomto případě vychází teoretická rovina společenského vědomí přísně z dosažené úrovně vědeckého poznání. Teoretické vědomí jako jednu ze základních rovin socialistického společenského vědomí charakterizuje A. V. Medveděv: „Teoretické vědomí předpokládá uspořádané, vědecké představy o okolním světě, znalosti o jeho hlubinném podstatném uspořádání“ [Medveděv 1980 : 90]. V případě socialistického společenského vědomí je teoretické vědomí záměrně a plánovitě produkováno, je vytvářeno v relativně uceleném komplexu. V tomto smyslu můžeme říci, že každá z forem (druhů), s nimiž se ve společenském vědomí v socialistické společnosti v současné době setkáváme, má svoji relativně ucelenou a konzistentní teorii. (To platí dokonce i v případě náboženského vědomí, avšak v negativním slova smyslu. Vědecký ateismus v tomto případě představuje teoretickou rovinu překonání náboženského vědomí).

V socialistické společnosti je záměrným a organizovaným procesem nejen reprodukce „teoretického vědomí“, nýbrž i systematické šíření této roviny vědomí do oblasti běžného vědomí. Přitom neexistuje přesná a nepřekročitelná hranice mezi běžným a teoretickým vědomím. „Vymezení těchto dvou úrovní vědomí je podmíněné, relativní, neboť tyto úrovně neexistují v čisté podobě. Teoretické vědomí má koneckonců empirický základ a běžné vědomí do určité míry obsahuje zobecněné představy o okolním světě. Hranice mezi běžným a teoretickým vědomím je proměnlivá, pohyblivá. Závisí na úrovni rozvoje společnosti a osobnosti“ [Medveděv 1980 : 90].

Teoretické vědomí je z hlediska výzkumu společenského vědomí lépe analyzovatelné a identifikovatelné. Je zpravidla vyjádřeno ve formě vědeckých, teoretických prací, či v podobě politických programů a dokumentů, zpravidla obsahuje i explicitní vyjádření (nebo popření v případě společenského vědomí třídně antagonistických společensko-ekonomických formací) svých východisek a determinujících faktorů. Teoretická rovina společenského vědomí socialistické společnosti pak obsahuje otevřenou stranickost v otázkách vědecky zdůvodněných a založených třídních a stranických zájmů. To vše usnadňuje pronikání teoretického vědomí v jeho ucelené podobě do oblasti běžného vědomí. Obsahově ideovým jádrem a integračním činitelem společenského vědomí socialistické společnosti je teorie marxismu-leninismu. Představuje jednak univerzální rovinu teoretického společenského vědomí a o ní se opírající i teoretické roviny jednotlivých forem (druhů) tvořících strukturu společenského vědomí socialistické společnosti. Proto také důsledné a intenzivní šíření základních idejí marxismu-leninismu je výchozím předpokladem ke zefektivnění ideologické práce a pronikání teoretického vědomí do roviny běžného vědomí.

Běžné vědomí samo o sobě, v čisté vyabstrahované podobě v realitě neexistuje. Specifickým rysem odrazu objektivní reality lidským vědomím je určitá zaměřenost (která má svoji objektivní determinaci) a jistý stupeň elementárního zobecnění. To je přímo podmíněno celkovou vývojovou úrovní poznávajícího společenského subjektu. Pronikání teoretického vědomí do oblasti běžného společenského vědomí organicky navazuje na tyto prvky. V první etapě svého pronikání do roviny běžného vědomí působí jako v jistém slova smyslu „organizující“ a systematizující faktor. Přitom — pokud má sehrát svoji pozitivní úlohu při rozvoji běžného vědomí — musí být koncipováno tak, aby dávalo hlubší a důslednější odpověď na problémy, které jsou obsahem běžného vědomí. V opačném případě se může změnit v „teorii“, která stojí mimo reálné potřeby společenského života.

Proces pronikání teoretického vědomí do roviny běžného vědomí lze cha-

rakterizovat ve dvou základních úrovních. První, kterou lze označit za dlouhodobě koncipovanou, s cílem dosáhnout osvojení základních principů, na nichž je budována „teoretická rovina“ každé z forem (či každého z druhů) tvořících socialistické společenské vědomí i teorie společenského vědomí jako celku. Jádrem této roviny pronikání teoretického vědomí do běžného je v podstatě výchovně vzdělávací proces, chápaný v nejširším smyslu tohoto slova. Směřuje k tomu, aby daný společenský subjekt (který je v tomto případě objektem výchovného působení) si postupně osvojil základy marxisticko-leninského světového názoru, základy dialektickomaterialistické filozofie, komunistické morálky, vědecké ideologie dělnické třídy atd. Současně s tím je však nutno zajistit, aby teoretické vědomí vytvářelo (spolu se základními vědeckými poznatky) dialekticky skloubený harmonický celek. (Na řešení tohoto úkolu se orientuje značná část kapacity vědeckovýzkumné činnosti v oblasti pedagogiky a psychologie). To pak umožňuje, aby konkrétní společenský subjekt (individuum, kolektiv atd.) byl teoreticky vybaven natolik, že jím realizovaný proces odrazu objektivní reality i v rovině běžného vědomí dosáhne maximálního stupně adekvátnosti. Současně je to jedna ze základních metod směřujících k tomu, aby běžné vědomí nezůstávalo (jak se v současné marxistické literatuře uvádí) „pouze na povrchu věci a jevu“, nýbrž aby bylo s to proniknout hlouběji k akceptování (či do vysokého stupně pochopení) podstatných a určujících souvislostí. V procesu pronikání teoretického vědomí do vědomí lidí se vytváří běžné vědomí, které je založeno na osvojení vědeckého světového názoru.

Velmi významným aspektem této formy pronikání vědeckoteoretických principů do roviny běžného vědomí, to znamená do procesu každodenní reflexe objektivní reality konkrétním společenským subjektem, je i postupné vytváření schopnosti daného subjektu analyzovat a zobecňovat jevy a procesy, které odráží, na stále vyšší úrovni, s větší hloubkou a důsledností. Teoretické vědomí se tak stává jedním ze spoluutvářejících činitelů běžného vědomí. Efektivnost procesu formování společenského vědomí socialistické společnosti (v rovině běžného vědomí) je, jak ukazují konkrétně empirická šetření, přímo úměrně závislá na stupni pronikání teoretického vědomí do každodenního procesu tvorby běžného vědomí.

Druhou rovinou pronikání teoretického vědomí do procesu tvorby běžného vědomí je teoreticko-vědecké vysvětlování jevů a problémů, s nímž se společenský subjekt v průběhu každodenní reflexe společenské skutečnosti setkává. Konkrétně jde o vědeckoteoretické zdůvodnění všeho, co je běžným společenským vědomím reflektováno, a zejména pak takových jevů, které v rovině běžného vědomí umožňují mnohoznačnou interpretaci. Právě to představuje z velké části náplň propagandistické práce.

Obě roviny působení teoretického vědomí na proces tvorby běžného vědomí se vzájemně podmiňují a doplňují. V oblasti propagandistické práce je důležité aktuální vysvětlování jevů a problémů, které jsou běžným vědomím zachycovány a které mohou být v jeho rovině reflektovány jednostranně a povrchně, rozporně a někdy i deformovaně.

Hodnocení jednotlivých jevů v procesu odrazu a utváření běžného vědomí je podmíněno třídně společenskou determinací, potřebami a zájmy konkrétního společenského subjektu.

Jedním ze základních principů tvorby společenského vědomí socialistické společnosti je nutnost určitého „souladu“ mezi jednotlivými faktory tvorby běžného vědomí. Ukázali jsme, jakou významnou úlohu hraje teoretické vědomí při tomto procesu, i základní způsoby, jimiž se na jeho konstituování podílí.

Při tvorbě běžného vědomí socialistické společnosti vznikají problémy tehdy, jestliže dochází k přílišné disproporci mezi konkrétním společenským bytím, které je základem reflexe běžného vědomí, a reflexí představovanou teoretickým vědomím. Tato skutečnost — přílišná disproporce mezi běžným a teoretickým vědomím — může vyvolat a také vyvolává řadu negativních jevů. Teoretické vědomí je reflexí téže společenské skutečnosti, reflexí hlubší a důslednější, analyzující objektivní skutečnosti a dosahující podstatně vyšší úroveň i kvality zobecnění.

Praktickým příkladem takové disproporce může být situace, v níž se do zjevného konfliktu dostává odraz společenského bytí ve formě teoretického vědomí se sférou konkrétního bytí a možnosti společenského subjektu. V takovém případě pak zpravidla dochází k situaci, že se běžné vědomí uzavírá před teoretickým, které se pak z pozice běžného jeví jako svým způsobem neadekvátní odraz konkrétní společenské situace. To způsobuje negativní, limitně až nihilistický vztah k obsahu a všem strukturním složkám teoretického vědomí a ve svých důsledcích silně omezuje efektivnost našeho ideologického působení.

V propagandě se ve vztahu k teorii lze setkat s těmito jevy i v jiném aspektu. Od teorie se vyžaduje jen popis skutečnosti a řešení jednotlivých případů, které jsou ve vědomí lidí aktuální. Nedosti se chápe, že teorie musí v celostnosti vysvětlit podstatu, zákonitosti, příčiny jevů a procesů a ukazovat nejen skutečnost, jaká je, ale i jaká má být. V tom se často vidí nekonkrétnost teorie a vztah k praxi je charakterizován prostě tak, že teorie je jiná než skutečnost.

Jednou z cest (avšak nikoli jedinou) k překonávání těchto rozporů mezi teoretickým a běžným vědomím je důslednost teorie a účinnost jejího vysvětlování v závislosti na konkrétních problémech a úkolech společenského rozvoje. Tento proces musí vést k pochopení problémů v jejich podstatě a společenských souvislostech, musí přivádět k významu teorie pro praxi i praxe a zkušeností pro rozvoj a potvrzování teorie. Současně je nutno při rozvíjení teorie vyloučit projevy voluntarismu, neoprávněného a nereálného „příliš růžového“ hodnocení skutečnosti či přeceňování dosažených úspěchů.

Je řada problémů, jejichž řešení výzkum v oblasti formování socialistického vědomí zakládá. Jeho výsledky se objeví ještě v tomto a příštím roce ve výsledných pracích. Celkově budou sloužit jako podklady pro přípravu XVII. sjezdu KSČ v dané problematice a budou využity v politické činnosti i pro publikaci.

V kontinuitě na současné výsledky se výzkum v příští pětiletce zaměří především na postižení specifiky a poznání zákonitostí procesu utváření socialistického společenského vědomí v dané etapě budování rozvinuté socialistické společnosti.

Výsledky, které byly získány při výzkumu socialistického společenského vědomí v této pětiletce, vytvářejí dobré předpoklady pro to, abychom v příštích letech dosáhli hlubšího a konkrétnějšího poznání v rámci základních problémových okruhů vztahujících se k této tematice.

Při realizaci tohoto náročného výzkumného programu zaujímají významné místo i studijní a výzkumné metody sociologie. Nejen vlastní sociologický empirický výzkum, nýbrž i teoretické postupy sociologie jsou nezastupitelné při analýze současného stavu a základního směru dalšího rozvoje socialistického společenského vědomí. Dosud realizovaný výzkum přinesl řadu inspirativních momentů pro rozvoj sociologického poznání a ukázal na nutnost specifikace řady sociologických výzkumných metod ve vztahu k předmětu výzkumu.

Далší перспектива zkoumání procesu utváření socialistického společenského vědomí jednoznačně ukazuje na nutnost hlubší a orgáničtější integrace poznatků jednotlivých speciálních věd na bázi marxisticko-leninské filozofie. Sociologie a sociologické výzkumy představují v tomto směru významný přínos jak po obsahové, tak po metodologické stránce.

Citovaná literatura

- Herzmann, J. — Tomek, I. — Dvořák, P. — Zich, F.: *Základní vlastnosti sociálního jevu „veřejné mínění“*. Sociologický časopis 1984, č. 1.
- Medveděv, V. A.: *Rozvinutý socialismus: otázky formování společenského vědomí*. Moskva, Politizdat 1980.
- Momdžjan, K. Ch.: *Konceptualnaja priroda istoričeskogo materializma*. Moskva, izd. MGU 1982.
- Muntsehajev, R.: *Probleme der Bestimmung des Begriffs „gesellschaftliches Bewusstsein“ im Historischem Materialismus*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie 8/1981.
- Popov, V. D.: *Ekonomičeskoe soznanije: sušnost', formirovanije i roľ v socialističeskom obščestve*. Moskva, Mysľ 1980.
- Socialističeskoje soznanije, filozofskije aspekty formirovanija i razvitija socialističeskogo soznanija*. Sofia, BAVK 1982.
- Uledov, A. K.: *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1973.
- Uledov, A. K.: *Duchovnaja žizň obščestva*. Moskva, Mysľ 1980.

Резюме

В. Брихнач — В. Чехак: К проблематике изучения формирования социалистического общественного сознания

Статья рассматривает проблематику создания теоретико-понятийного аппарата, служащего для решения проблематики формирования общественного сознания в социалистическом обществе. Внимание сосредоточено как на взаимосвязи понятий, применяемых при изучении процесса создания общественного сознания в нашем обществе, так и на их содержании.

Как показывает существующее состояние разработанности теории социалистического общественного сознания, необходимо, чтобы понятийный аппарат представлял собой относительно связную систему и одновременно чтобы он служил адекватным инструментом отражения реального формирования сознания. В этой связи указывается, что необходимо обратить повышенное внимание на отношение общих теоретических (философских) понятий и понятий, отражающих информацию и реальном процессе формирования сознания, приобретенную преимущественно в эмпирических исследованиях.

Осуществленное до сих пор изучение процесса формирования социалистического общественного сознания показало факт, что внутренняя структура общественного сознания существенно богаче, чем предполагалось в конце семидесятых годов. В современной марксистско-ленинской литературе (не только чехословацкой, но и в СССР, НРБ, ГДР и т. п.) появляется дискуссия об обоснованности понятий «экономического сознания» и «исторического сознания». Анализ этих понятий показывает, в первую очередь, на необходимость их точного определения, причем как по отношению к определению специфики их содержания, так относительно их связи с другими понятиями. Что касается вопроса «исторического сознания», мы полагаем, что гораздо более адекватное отражение проблематики, включаемой по обыкновенно в эту тему, можно было бы сделать при посредстве понятия «историчности сознания».

Вторая часть статьи посвящена проблематике взаимоотношения «теоретического» и «обычного» сознания. Мы полагаем, что, в частности, с точки зрения реального процесса формирования социалистического общественного сознания эти две основные плоскости играют исключительную роль. Основной задачей эмпирических исследований процесса формирования общественного сознания является, в первую очередь, приобретение адекватных знаний о процессе формирования «обычного сознания». При этом необходимо осознать, что «обычное сознание» само по себе, в чистом абстрактном виде, в реальности просто не существует. И в процессе его формирования значительную роль играет проникновение теоретического сознания. Отражение процесса формирования «обычного сознания» в настоящее время является предметом изучения

многих общественных наук. При его изучении знаменательное место занимают учебные и научно-исследовательские методы социологии. Речь идет не только о собственно социологическом эмпирическом исследовании, но также о теоретических приемах социологии, незаменимых при анализе современного состояния и основных направлений дальнейшего развития общественного сознания. Осуществленные до сих пор исследования принесли ряд вдохновляющих моментов для развития социологического знания и показали на необходимость спецификации ряда социологических научно-исследовательских методов по отношению к предмету этих исследований.

Summary

V. Brychnáček — V. Čechák: Formation of the Socialist Social Consciousness. Some Problems Connected with Its Research

The present paper is concerned with problems of drafting the theoretico-conceptual apparatus serving to comprehend problems of the formation of social consciousness in socialist society. Attention is devoted to interrelations of concepts used in examining the process of social-consciousness formation in our society on the one hand, and to their content on the other.

As the present state of elaboration of the theory of the socialist social consciousness makes us understand, the conceptual apparatus must necessarily represent a relatively consistent system and simultaneously serve as an adequate tool for grasping the real formation of consciousness. In this connection it seems necessary to pay increased attention to the relation between general theoretical (philosophical) concepts and concepts involving information on the real process of consciousness formation, mostly obtained by empirical research.

Investigations into the process of the formation of socialist social consciousness carried out until now reveal the internal structure of social consciousness to be substantially richer than was assumed in the late seventies. In contemporary Marxist-Leninist literature (not only in this country but also in the USSR, Bulgaria, GDR, etc.) discussions appear about the justifiability of the concepts „economic consciousness“ and „historical consciousness“. The analysis of these concepts reveals, first of all, the necessity of their exact definition — not only in relation to the determination of the specifics of their content but also as concerns their interrelation with other concepts. As regards the question of „historical consciousness“, in our opinion a far more adequate comprehension of the problems usually involved here might be arrived at through the concepts „historicity of consciousness“.

The second part of the paper is devoted to problems of the relation between „theoretical“ and „common“ consciousness. We are convinced that, particularly from the aspect of the real process of the formation of the socialist social consciousness, these two basic levels are playing a role of extraordinary importance: It is a basic and prior task of empirical research into the process of social-consciousness formation to obtain adequate knowledge about the process of the formation of „common consciousness“. It is of course necessary to bear in mind that, in reality, „common consciousness“ in itself, in its pure and abstract form, is simply nonexistent. Even in the process of its formation, the penetration of theoretical consciousness plays an important part. The comprehension of the process of the formation of „common consciousness“ is at present subjected to study in a number of social sciences. Research methods of sociology occupy an important position in its examination. What is involved here is not only actual sociological empirical research but also theoretical procedures applied in sociology: these are unsubstitutable in analyzing the contemporary state and basic trends of the further development of social consciousness. The research realized so far has brought a number of inspirations for the development of sociological knowledge and indicated the necessity to specify a number of sociological research methods in relation to the subject of this research.